

РЕЦЕНЗИЯ

За

Дисертационен труд за присъждане на образователна и научна степен „доктор”

Тема: Неоосманизмът в република Турция. Обособяване и ценностен корпус

Автор: Мартин Табаков

Темата на дисертацията впечатлява най-напред със своята актуалност: политиките на Реджеп Ердоган и АКП (особено – в областите на религиозността и османското наследство) фокусират световното внимание вече второ десетилетие, а в териториите, подвластни в миналото на Османската империя, продуцират оправдани или неоправдани страхове. Именно страховете, към които няма как да не прибавим и „ислямската заплаха”, отнасяна - правомерно или неправомерно - и към типа ислям, изповядван в Турция, вероятно, диктуват повече емоционалните, отколкото рационални тълкувания на тези политики.

Смелостта на дисертанта в избора на темата заслужава възхищение – не само заради необходимостта да подложи на критичен анализ емоционално натоварените клишета, чрез които най-често бива квалифициран „неосманизма”, но и заради недовършеността на процеса, който самият той определя като „преформулиране на турската идентичност”. Липсата на времева дистанция към управлението на АКП затруднява анализа, но, също така, го превръща в интересно предизвикателство.

Единственото, което може да породява съмнения във формулирането на темата, е употребата на понятието „неоосманизъм” – доколкото то принадлежи по-скоро към сферата на емоционалните клишета, която дисертантът е успял успешно да избегне в своето изложение. Освен това, понятието едва ли изчерпва сложното, противоречиво и еklekтично управление на АКП, при чийто анализ самият Табаков излиза и извън сферата на специфично политическото, като добавя културно-исторически и икономически аспекти.

Авторът анализира доктриналните специфики и управлението на АКП в четири тематични корпуса: исторически, религиозен, икономически, политически.

Историческите паралели са съвсем уместно отправени към идеологията на Младите османци, чиито базисни ценности са синтезът между модернизация (от западен тип) и ислям. Когато критикуват дейците на Танзимата за „малкото ислям” в реформите, те настояват, че това е „налагане на чужда култура върху османското общество”. В същото време – копирайки западни ценности като конституционализъм и демокрация – претендират, че те могат да бъдат открити в Корана, хадисите и Шариата. Универсалността на исляма създава (в тяхното разбиране) възможности за етнически плурализъм, мултикултурализъм и дори за конструиране на османска политическа нация. Именно това ги различава коренно от младотурците, чиято доктрина е основана върху национализма, а не – върху религията. В диференцирането между двете течения от 19. и началото на 20. век – османизма и пантюркизма – авторът намира историческите паралели на младотурците с кемализма и на Младите османци с АКП.

В отговор на въпроса - дали политиката е иманентна част от исляма, дисертантът прави преглед на позициите по този въпрос на фундаментални автори (Еспозито,

Спенсър, Бостън, Люис и др.), за да очертае и собственото си мнение за спецификата на османския случай: обособяването на султаната като отклонение от тъждеството духовно/светско (въпреки ролята на султана и като халиф), както и диференцирането между великия везир и шейх-ул-ислям. „Турската изключителност“ се съдържа в превеса на политическото над религиозното: секуларизмът и ислямът проникват един в друг, вместо да се смесват. Така, ислямът се превръща в политически инструмент и идеологически проект, в „държавен ислям“ („модерен ислям в съгласие с потребите на държавата“).

Специфика на турския ислям е, също така, обвързаността му с национализма – тенденция, която АКП ще се опита да промени в полза на глобализацията на ислям.

В „завръщането на религиозността“ след 50-те години на 20. век преобладават принципите на демократизма, а не на джихада. Това „завръщане“, според Табаков, е повече реакция на кемалистката секуларизация, насаждана „отгоре“, отколкото същинска ислямизация на обществото. Дори най-крайните ислямистки позиции на партиите, учредявани от Ербакан, са насочени в по-голяма степен срещу проводниците на озападняването в Турция (кемалистите), отколкото срещу „западното безверие“, което иначе обявяват за основен „враг“.

АКП идва на власт със съвършено нова (поне – доктринално) визия за обвързаността на исляма с политиката.

Дисертантът изяснява детайлно претенциите на АКП за провеждане на „нов вид политика“, в която консерватизмът се мисли като новаторство, защото свързва традиционни турски ценности с елементи на европейския консерватизъм. (Всъщност, както отбелязва и Табаков, това едва ли е съвсем „нова политика“, защото и османският реформизъм се изгражда според принципа „припомняне на забравеното старо“ – принцип и на всеки ислямски реформизъм.) Религиозността е третирана като присъща само на личностната сфера: без опека – в една или в друга посока - от страна на държавата. Демокрацията (във визията на АКП) предполага свобода за изповядването на религия и защита на религиозните права, а не – задължителен секуларизъм, като налагания от кемализма. Политиките на АКП не *налагат* носенето на забрадки, например, а само *разрешават* на жените, които искат, да ги носят. Ислямът става част от правата, а не от задълженията. В резултат на тези политики - според изследвания, цитирани от Табаков – привързаността към забрадките и поддръжката за Шариата намаляват при управлението на АКП (от 21% през 1999 до 9% през 2006). Ислямът вече е източник на помирение, а не – на конфронтация. Така, в областта на религиозното, АКП формулира модел на „пасивен“ секуларизъм – „мюсюлмански, но не ислямистки“, „прагматичен, а не радикален“.

Ислямът (макар понякога показан) остава в сферата на битовото. Това е „по-скоро социален, отколкото политически ислям“ - пост-ислямизъм, т.е. „процес на смяна от политика на идентичността към политика на услугите“.

Разликата между политическия ислям и неосманизма, твърди Табаков, е съществена: ако политическият ислям се стреми да овладее държавата, за да насочва народа, неосманизмът мобилизира народа срещу държавата, разбираана преди всичко като обвързана с кемализма.

Акцентите, които дисертантът с изключителна прецизност очертава в религиозния консерватизъм на АКП, могат да се обобщят така:

- Семейството (с. 178);
- Османското наследство („дълбоки чувства на носталгия“);
- Религията като спойка на обществото (но по-скоро като културен фон, а не – като ислямистки проект). Това е „ислямска политика без ислям“. „Извършен е

опит ислямът да се превърне в маниер, а не в манифест, в мода, а не в характер.” (с. 180);

Табаков очертава, освен това, електоралния профил на АКП, като уместно подчертава, че за нея не гласуват най-религиозните сегменти в страната, но сред привържениците ѝ преобладават религиозните субекти. Все пак, сред предпочитаните идентичности на този електорат на първо място е избрана идентификацията „демократи”. (с. 168-170)

Съвсем на място е посочена и друга специфика в електоралните практики на АКП – нейния прагматичен и утилитарен характер.

Авторът изяснява и противоречията както в самата доктрина на партията, така и в различията между нея политическата практика:

- Доктрината е по-скоро нео-либерална, а не толкова (както е според заявката) консервативна, доколкото се фокусира в бъдещето и в промените, а не в съхранението;
- Теоретично религията е частен проблем, а на практика АКП я разглежда като иманентно присъща на „гражданското общество”. (с. 181)

Неолибералните характеристики на политиките на АКП, продължава дисертантът, са най-ясно видими в икономическата сфера, където рационалността и прагматизмът, закономерно, излизат на преден план. Като прави сравнение (и не само в този случай) между политиките на АКП и на Тургут Йозал от 80-те години на 20. в., Табаков изтъква значително по-големите икономически успехи на сегашното управление: приоритет на пазара, релативизиране ролята на държавата, много по-бързи и ефикасни реформи, отчетлив ръст на приватизацията, превес на турския над чуждестранния капитал, нарастване на БВП, намаление на инфлацията и на населението под прага на бедността, повишаване на жизнения стандарт.

От друга страна – уместно изтъква авторът – във втория период от управлението на АКП ефективността намалява за сметка на популистки декларации и спечелване на електорат. Политиките на партията се раздвояват между предписанията на МВФ и угаждането на електората, включително – на приближения до партията бизнес. (с. 247) Съчетанието между прагматизъм и културен консерватизъм създава специфичното „ислямско социално инженерство” на Ердоган – своеобразна сплав от „либерализъм, авторитаризъм, традиционализъм и неоосманизъм”. Това е „корелация между религиозна пунктуалност и икономически активизъм”, чийто най-ярък пример са „Анадолските тигри” (представители на малкия и средния бизнес – в противовес на едрия капитал, доминиран от секуларните кемалисти). Така – по аналогия с „протестантската етика” на Вебер – АКП формира „морално-капиталистическа система” с претенции за „преформулиране на турската идентичност”. (с. 214)

В този тематичен корпус със същата прецизност са очертани и противоречията:

- Икономическият либерализъм е осъществяван чрез консервативни и авторитарни политики;
- Неолиберализмът е съчетан с активни социални практики – при регулаторната роля на държавата.

Двата периода в управлението на АКП са отчленени и по отношение на качеството на демокрацията (определена в изложението като „еклектична”).

В първия (2002-2007), характеризирани като „политика на търпение”, доминира демократизирането на политическата система в посока европеизация (преди всичко – под натиска на ЕС). Именно в него е направено най-много за утвърждаването на европейския път на страната – в сравнение с всички досегашни правителства. Подчертана е, също така, политическата стабилност, с която този период се

характеризира. Демокрацията е изтъкната преди всичко като антипод на секуларизацията „отгоре”, провеждана от кемалистите.

Още в този период обаче, посочва дисертантът, се очертават противоречия. Липсата на демократичност вътре в самата партия основателно поражда подозрения, че демокрацията е само средство за преразпределение на властовия ресурс. Демокрацията всъщност представлява „утилитарна мимикрия и ценностна адаптивност”.

Втория период (след 2007) е преход от „политика на търпение” към „политика на контролирано напрежение”.

Промяната към авторитарност в политиките става видима. Държавността е съсредоточена в рамките на партията. Това е всъщност „ограничена демокрация”, етикетирана като „консервативна”.

Обществото е олицетворено от семейството (лидерът е „бащица” – „избрания султан”). Отъждествени са власт и „народ” – най-категоричното проявление на популизма. Демокрацията, наистина, произтича от народа, но народът е в ролята на обект, а не – на субект на властта. В този период окончателно се избистрят недемократичните политики, чрез които АКП осъществява демокрацията.

Външнополитическите приоритети на АКП (очертани според „Стратегическа дълбочина” и други произведения на Давутоглу) целят, според Табаков, да превърнат Турция на Ердоган в модел за „износ” в страните от Близкия Изток и Северна Африка. Съчетанието между ислям и демокрация, плюс икономическо развитие, плюс европейски политики, оказва се, наистина представлява привлекателен пример за арабския свят. (с. 287)

Интерпретацията на доктрината „Давутоглу” само през призмата на културно-ценностния подход, основателно твърди дисертантът, би била тенденциозна. Много важни, според него, в тази доктрина са, също така, прагматичните ѝ аспекти: откриването на „нови пазари за турските икономически актьори”. (с. 292)

Външната политика на АКП лансира идеята за „Алианс на цивилизациите” (лидирана от Турция и Испания) – в противовес на „Сблъсък на цивилизациите” – основен топос в критичния патос на Давутоглу в „Стратегическа дълбочина”. Идеята пледира за равнопоставеност на цивилизациите - против модела на кемализма за присаждане на западната цивилизация върху съвсем различните специфики на ислямската. Както във вътрешната, така и във външната си политика, АКП балансира между утвърждаването на собствени ценности и съпротивата срещу секуларисткия диктат, упражняван в новата турска история от кемалистите и военните.

Бих искала да изтъкна (в тази връзка) едно голямо достойнство на дисертацията: допускането, че значителна част от осъществяваните от АКП политики са мотивирани преди всичко от отрицанието на кемалисткия секуларизъм. „Преформулирането на турската идентичност”, като че ли, в по-голяма степен е именно отрицание, а не толкова - утвърждаване на модели. По този начин са мотивирани както употребата на демокрацията, така и икономическите реформи (целящи да лишат кемалисткия бизнес елит от лостовете на държавната опора).

Дори стремежът към европейска интеграция цели разколебаване на влиянието на кемализма. Защото – колкото и парадоксално да изглежда – „ислямистката” АКП се превръща в електорален изразител на про-европейски политики, а Народно-републиканската (кемалистка) партия, която винаги се е легитимирила чрез вестернизацията, сега се противи на интеграцията – вероятно, поради същата вътрешнополитическа причина. (с. 216, 281, 283)

Най-значителните приноси на дисертацията бих определила така:

- Анализ на „неоосманизма” преди всичко като вътрешнополитическа доктрина (за разлика от повечето му коментатори);

- Прецизно диференциране в очертаването на различните компоненти на разглежданите нееднозначни политики: ислямизация, демократизация, неолиберализъм, консервативен глобализъм;
- Диференциране между „неосманизъм” и ислямизъм;
- Критичен и диференциран преглед на литературата и научния апарат.

В дисертацията са добавени 5 приложения, а литературата съдържа 442 източника (монографии, статии, сборници, доклади, документи, он-лайн материали, интернет сайтове).

Накрая бих искала да задам два въпроса, излизащи извън целите и задачите на дисертацията, но провокирани от безкрайно интересния текст на Мартин Табаков:

- В каква степен политиката на Ердоган след юли 2016 представлява логично следствие от анализирания в дисертацията политики на АКП и в каква степен - обрат?
- Би ли могъл да се мисли „неосманизъмът” като нов израз на стария турски комплекс пред „Европа” – комплекс от недостатъчната модернизация и вестернизация, пронизващ както романите на Орхан Памук, така и сериалите, предназначени за масова консумация?

Бих препоръчала – при евентуална публикация на текста - три технически поправки:

- Уводът и заключението да не се обозначават като отделни глави;
- Понятието „мохамеданин” (с. 36) да се замени с „мюсюлманин”;
- Да се прецизира твърдението, че кюрдите са изцяло алевити (с. 266-267).

В резултат на всичко, казано дотук, горещо препоръчвам на уважаемото научно жури да присъди на Мартин Табаков образователната и научна степен „доктор”.

Проф. Евгения Иванова, д.н.